

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-2-3>**Євсюков Олександр Феліксович**

кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник, судовий експерт
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України
ORCID: 0000-0002-3554-8848

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ МІСЦЕ В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Проаналізовано літературні джерела з питань судово-експертних досліджень. Встановлено, що в працях багатьох науковців сьогодення зазначено про кризу теорії вітчизняної судової експертизи й наголошено, що подолання цієї кризи потребує невинної науково-практичної роботи для належного теоретичного забезпечення фактичними даними історичного розвитку вітчизняної судово-психологічної експертної діяльності. Обґрунтовано підстави для дотримання принципів історії в процесі дослідження та висвітлення історичного розвитку судово-психологічних експертних досліджень. Для виокремлення етапів розвитку судово-психологічних експертних досліджень нами були дотримані такі принципи: принцип історизму, який потребує розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій відповідно до конкретно-історичних обставин, у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості; принцип об'єктивності, який потребує від того, хто вивчає історію, спиратися лише на реальні факти, не викривляючи їх і не підганяючи під заздалегідь створені схеми чи висновки; принцип соціального підходу, який передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення, форм їхнього вияву в суспільстві, у тому числі в економічній та політичній сферах, у суперечностях соціальної поведінки та традицій; принцип альтернативності, який визначає ступінь вірогідності здійснення тієї чи іншої події, явища, процесу на підставі аналізу об'єктивної реальності та можливостей. Уперше виокремлено етапи історичного розвитку судово-психологічних експертних досліджень, що надасть єдності в наукових окресленнях історичних етапів їх розвитку, які базуються на усталених, класичних розробках. Наголошено, що подання матеріалу у вигляді розподілу на етапи історії розвитку судово-психологічних експертних досліджень є ефективнішим для сприйняття тими, хто вивчає це питання з навчальною або науковою метою, а також у контексті майбутньої професійної діяльності.

Під час роботи над статтею застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання.

Ключові слова: історія, розвиток, етапи, принципи, експертна практика, факти, судово-психологічні експертні дослідження.

Yevsiukov O. F. History of the development of forensic psychological expert research and their place in forensic expertise

Literature data from ship-expert investigations have been analyzed. It has been established that many scientists today have identified a crisis in the theory of shipboard examination and have concluded that addressing this crisis will require independent scientific and practical work for reliable theoretical support factual data on the historical development of forensic ship-psychological expert activity. A framework has been constructed to further understand the principles of history in the process of investigating and clarifying the historical development of ship-psychological expert investigations. To strengthen the stages of development of ship-psychological expert investigations, we have followed the current principles: the principle of historicism, which supports the consideration of all historical facts, manifestations and similarities to specific historical ones furnishings, in their interconnection and interdependence; the principle of objectivity, which encourages the one who writes history, to focus only on real facts, without distorting them and not precipitating the later creation of schemes and reforms; the principle of the social approach, which conveys a view of historical processes with the protection of social interests of various pro-populations, the forms of which are manifested in marriage, including in economical political spheres,

in areas of social behavior and tradition; the principle of alternativeness, which indicates the level of plausibility of this process and other ideas, manifestations, to the process on the basis of the analysis of objective reality and possibilities. First, the stage of historical development of ship-psychological expert research has been strengthened to give uniformity to the scientific interpretation of the historical stages of their development, which are based on tired, classical developments. It is concluded that at the stage of history, the development of ship-psychological expert investigations as material for investigations and the development of wines will be more likely to be integrated into the capture of those who rely on food. for future professional activities and scientists.

During the work on the article, general, separate and special methods of cognition were used.

Key words: *history, development, stages, principles, expert practice, facts, forensic psychological expert research.*

Вступ. Історія розвитку будь-якої галузі знань потребує особливої уваги з погляду наукового дослідження. Зазначена діяльність висвітлює ті базові процеси та здобутки на кожному етапі розвитку, які сформувались як фундаментальні та від яких набувався подальший розвиток відповідно до соціальних запитів суспільства. Здобутки галузі знань на кожному з етапів її розвитку завжди пов'язані з діяльністю окремих наукових постатей або колективів та висвітлюють той шлях, яким вони рухалися, набуваючи певний досвід. Майже завжди такий шлях відрізняється своєю кривою.

Судово-психологічні експертні дослідження на шляху історичного розвитку завжди спиралися на здобутки судової експертології загалом і здобутки психологічної науки зокрема. Сучасний стан теорії судово-психологічних експертних досліджень потребує єдиного наукового окреслення її історичних етапів розвитку, які базуються на усталених, класичних розробках, що є метою цього дослідження.

Поділяючи на етапи історію розвитку судово-психологічних експертних досліджень, ми дотримувались системи певних наукових принципів, яких багато років дотримуються у своїх дослідженнях науковці-історики. Так, нашу увагу привернули принципи дослідження історії висвітлені українською дослідницею Голіковою О. М. У своїй праці вчена зазначає: «Такі принципи є чіткими установками, які визначають ставлення дослідника до історичних фактів, джерел, методів вивчення та уможливають отримання наукових висновків» [1, с. 11–12].

Матеріали та методи. У дослідженні застосовано загальні, окремі та спеціальні методи пізнання. На підставі аналізу літера-

турних джерел, експертної практики та власного досвіду наукової і практичної діяльності автора сформульовано пропозиції з удосконалення теорії судової експертизи загалом і судово-психологічних експертних досліджень зокрема у виокремленні етапів їх історичного розвитку.

Результати. У системі сучасних наук вагоме місце посідає судова експертологія як комплекс знань про закономірності функціонування судово-експертної діяльності, про методологію формування та перспективи розвитку судових експертиз, про закономірності пізнання, властивості й ознаки об'єкта дослідження, про закономірності експертного дослідження відповідно до спеціальних знань, перетворених на базі материнських наук у систему експертних методів, методик та їхнього застосування в експертній практиці.

Пріоритетами судової експертології є оптимізація і розвиток експертної методології, розширення потенціалу експертних досліджень на основі наукових досягнень галузевих наук. Важливими структурними елементами судової експертології є судові експертизи за різними напрямками спеціальних знань, які мають складні зовнішні та внутрішні міждисциплінарні зв'язки (Варава В. В., Головченко Л. М., Клименко Н. І., Лазебний А. М., Лозовий А. І., Тертишник В. М., Сачко О. В., Сімакова-Єфрема Е. Б., Цимбал П. В. та ін.) [3; 4; 5; 6].

Відповідно до програми підготовки судових експертів «Теоретичні, організаційні та процесуальні питання судової експертизи», затвердженої Міністерством юстиції України, колективом Київського науково-дослідного інституту судових експертиз у 2019 році розроблено навчальний посібник «Судові експертизи в процесуальному праві України». У посібнику визначені існуючі традиційні та

новітні напрями судових експертиз. Видання розраховано на судових експертів, працівників органів досудового розслідування, суддів, адвокатів, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, може бути корисним особам, які навчаються (стажуються) з метою отримання кваліфікації судового експерта [2]. Посібник містить параграф «Історія розвитку судової експертизи в Україні». Здійснюючи аналіз зазначеного параграфа, доходимо висновку, що нам імпонує, як автори наводять історичні дати, прізвища та праці вітчизняних фахівців, документи, установи. Водночас хочемо висловити власний погляд, що доцільно було б зазначений історичний шлях судової експертизи виокремити в певних етапах. Це б дало змогу виокремити судово-експертних фахівців та їх здобутки на певному етапі розвитку як для аналізу в подальших наукових дослідженнях, так і для сприймання тими, хто навчається.

За результатами аналізу літературних джерел стосовно питання історичного розвитку судово-психологічних експертних досліджень ми отримали інформацію, що в еволюції свого розвитку такі дослідження перебувають понад 100 років. На сьогодні судово-психологічні експертні дослідження накопили багатий емпіричний, науково-методичний матеріал, у його арсеналі проведення як традиційних, так і нових видів досліджень. Повністю погоджуючись з Голіковою О. М., ми дотримувались основних принципів в історії, які розглянемо детальніше.

Перший – принцип історизму. Цей принцип потребує розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій відповідно до конкретно-історичних обставин, у їх взаємозв'язку і взаємобумовленості. Будь-яке історичне явище має вивчатися в динаміці: як воно виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло, чим стало на той чи інший момент часу. Принцип історизму також потребує, щоб кожне історичне явище розглядалось у зв'язку з конкретним досвідом історії, у світлі подальших подій.

Історизм, піднятий до на рівня наукового мислення, дає змогу «вжитися» в історію, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки історичних діячів, побачити те нове,

що ці діячі внесли в політику та практику порівняно зі своїми попередниками. Суд історії не завжди найшвидший, але завжди найсправедливіший. Історія рано чи пізно розставить усе на свої місця.

Принцип історизму унеможливорює перетворення історії на випадковий набір суб'єктивно підібраних фактів, явищ і подій. Фактичний матеріал слугуватиме надійною основою наукових досліджень лише за умови опрацювання всієї сукупності конкретних фактів, а не окремих випадкових прикладів.

Якщо застосовувати принцип історизму до оцінки, наприклад, політичних партій, то схема розгляду повинна бути такою: по-перше, коли і як ця партія виникла; по-друге, що вона собою являла в період свого розвитку; по-третє, чому змінювалась її програма, стратегічні й тактичні завдання на різних етапах діяльності; по-четверте, чим в кінцевому підсумку стала ця політична партія чи організація в кожному конкретний відрізок часу.

Другим методологічним принципом наукового дослідження є принцип об'єктивності. Принцип об'єктивності потребує від того, хто вивчає історію, спиратися лише на реальні факти, не викривляючи їх і не підганяючи під заздалегідь створені схеми чи висновки. «Перше завдання історії, – стверджував ще в I ст. до н. е. Цицерон, – утриматися від брехні, друге – не приховуватися правди, третє – не давати ніякого приводу запідозрити себе в пристрасті або в упередженій ворожості». Розвиваючи думку давньоримського філософа, сучасні історики підкреслюють, що наукова історія повинна бути правдивою, науково об'єктивною, позбавленою суб'єктивістських переконачувань.

Кожне явище потрібно розглядати в його багатогранності й суперечливості, вивчати всі факти в їх сукупності – і позитивні, і негативні – незалежно від того, подобаються вони нам чи ні, підтверджують існуючу думку чи спростовують її.

Історичний процес має два основні аспекти: об'єктивний і суб'єктивний. На об'єктивний історичний процес суттєво впливає суб'єктивний фактор – історична особа. Розвиток суспільства в певному напрямі здійс-

снюються не автоматично, а опосередковано, через діяльність людей, і залежить від масштабу історичної особи, яка здійснює ту чи іншу політику.

Третім принципом вивчення історії є принцип соціального підходу. Він передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення, форм їхнього вияву в суспільстві, у тому числі в економічній та політичній сферах, у суперечностях соціальної поведінки та традицій.

Соціальний аналіз дає можливість дати оцінку впливу соціальних сил, прошарків і політичних партій на розвиток суспільного прогресу, їх відповідність загальнонаціональним, державним інтересам.

Особливість принципу соціального підходу передбачає одночасне дотримання принципів об'єктивності та історизму, що в сукупності визначає науковість історичного дослідження й ідеологічну спрямованість оцінки історичного досвіду для політичної практики.

Четвертий – принцип альтернативності. Він визначає ступінь вірогідності здійснення тієї чи іншої події, явища, процесу на підставі аналізу об'єктивної реальності та можливостей. Визнання історичної альтернативності дає змогу по-новому оцінити шлях кожної країни, побачити невикористані можливості процесу, сформулювати уроки на майбутнє» [1, с. 12–13].

Отже, у межах дослідження історії розвитку судово-психологічних експертних досліджень, їх місця в судовій експертології та визначення конкретних етапів ми дотримувалися принципів, які висвітлені Голіковою О. М. У цій статті ми презентуємо етапи історичного шляху судово-психологічних експертних досліджень у стислому вигляді. Більш об'ємний матеріал представимо в подальших дослідженнях.

Історія становлення та розвитку судово-психологічних експертних досліджень – це складний шлях, який умовно можна поділити на чотири етапи.

Перший етап. В історії людства інтерес до психологічних знань існував зі стародавніх часів, але перші спроби їхнього цільового застосування відмічають у XVIII столітті. На

той час в арсеналі психології був накопичений емпіричний матеріал із медицини, фізіології, який набув своєї особливої затребуваності у зв'язку з потребами кримінального судочинства в психологічному поясненні неправдивих показань свідків або поведінки злочинців. Це дало поштовх розробленню психологічних підходів із метою встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психічним станом, фізіономічними, френологічними особливостями людини та її злочинною поведінкою. Результатом цих досліджень стали перші спроби створення психотипу злочинця (Ф. Галь, К. Лаватер, та ін.) [7; 8], але вони доволі швидко себе дискредитували через наукову нерозробленість, суб'єктивізм, маніпулятивність і врешті канули в Лету.

Другий етап розвитку судово-психологічних експертних досліджень припадає на кінець XIX століття і пов'язаний з антропологічним напрямом у кримінології та кримінальному праві. Головною була ідея «врожденного злочинця», яка докорінно переорієнтувала предмет кримінологічної науки зі злочину (як діяння) – на того, хто вчинив злочинне діяння (на людину). Родоначальником антропологічного напрямку став Ч. Ломброзо [9], який розробив низку практичних рекомендацій щодо визначення наочних дизрафічних ознак (уроджених анатомічних аномалій), характерних для осіб із патологічною схильністю до вчинення злочину. Із часом теорія Ч. Ломброзо не витримала критики прогресивних науковців і юристів, натомість завдяки цьому вченню вперше почали визнавати особу правопорушника як самостійний об'єкт дослідження кримінології. Того часу найбільшої вагомості набули праці Г. Гроса («Кримінальна психологія»), завдяки яким було закріплено за юридичною психологією статус окремої науки. З появою експериментальних методів дослідження психічної діяльності людини) стрімко почала розвиватися теоретична база судової психології (В. Вунд, Д. Дриль, В. Карпентер, Г. Гольц, Г. Фехнер та ін.). Зокрема, наукові праці Д. Дриля («Психофізичні типи в їх співвідношенні зі злочинністю і її різновидами (окрема психологія злочинності)», «Злочинність і злочинці (кримінально-психологічні

етюди)» стали початком виокремлення судової психології як самостійної науки.

Третій етап – перша половина XX століття, який ознаменовано зародженням судово-психологічних експертних досліджень (К. Марбе, В. Штерн, Ж. Варендонк, А. Біне). У європейських країнах неабиякий інтерес викликали можливості психологічного експерименту з метою встановлення достовірності показань свідків, однак наявні на той час методи психологічного дослідження, які були відірвані від наукової психології, не виявили своєї об'єктивності і надійності.

На початку XX століття більшість території України перебувала у складі Російської імперії, тому і дослідження вчених у галузі судової психології тісно перетиналися. З-поміж юристів і вчених активно просувалися ідеї використання психологічних знань у судочинстві. Не можна не відмітити праці відомого правника Л. Є. Володимирова, який пропонував проводити в суді психологічні дослідження для з'ясування мотиву скоєння злочину, афективного психічного стану підсудного, під дією якого він перебував, і встановлення ознак «зменшеної осудності». У 1929 році в м. Харкові було опубліковано монографію О. Брусиловського про судово-психологічну експертизу, її предмет, методику та межі [10], яка стала фундаментом методології судової психологічної експертизи. У Київському інституті науково-судової експертизи було створено секцію кримінально-психологічних та психопатологічних досліджень, де проводили дослідження з психології окремих видів злочинів [7; 11].

У 30-х роках XX століття панували ідеї щодо виняткової ролі експерта-психолога у встановленні вини й оцінці достовірності показань (зокрема, засобами поліграфологічних досліджень). Такі дослідження не мали своєї методологічної розробленості, не підтверджувалися ані тодішніми можливостями психологічної науки, ані юридичною практикою. Тож через численні випадки суб'єктивістських, необґрунтованих, науково недоведених висновків експертів-психологів спільнота юристів проголосила судово-психологічну експертизу *non grata*, що одночасно

збіглося з баченням радянськими ідеологами психології як «буржуазної науки». Це заперечення психологічної науки потягло і заперечення судової психологічної експертизи, що призвело до її тривалої стагнації та занепаду.

Четвертий етап розвитку судово-психологічних експертних досліджень розпочався у 60-х роках XX століття і триває донині. Цей період став відродженням, сплеском науково-практичних досягнень, активним творенням методологічної бази та знаменувався офіційним визнанням судової психологічної експертизи засобом доказування. Плеяда науковців і правників узяли участь у розробленні нормативно-правової бази щодо залучення психологів до проведення досліджень у кримінальному процесі. Наприкінці XX століття точилися гострі дискусії щодо предмета судово-психологічних експертних досліджень (які, до речі, тривають і досі), сформувався виокремлення її об'єкта і завдань, актуальних на той час, формувалося наукове обґрунтування методів дослідження. Отже, судово-психологічні експертні дослідження, маючи власну методологію, заявили про себе як про самостійну галузь у структурі юридичної психології. Фундаментальні роботи науковців з питань методології судово-психологічних експертних досліджень (О. Землянська, М. Костицький, В. Шепітько та ін.) стали основою для залучення психологічних знань до потреб кримінального судочинства [12].

Завдяки зусиллям видатного українського вченого М. В. Костицького спеціальні психологічні знання стали затребуваними і в цивільному процесі. Він наголошував, що психологічні завдання в певних категоріях цивільних справ є більш витонченими, а тому потребують ретельнішої диференціації та ювелірного психологічного інструмента, який має тільки судово-психологічна експертиза. М. В. Костицький вважав, що головним завданням теорії судово-психологічних експертних досліджень є чітке визначення об'єкта і предмета, окреслив сферу використання спеціальних психологічних знань та завдань, сформулював головні принципи експертного дослідження, акцентував увагу на необхідності розроблення спеціальних

методик судово-психологічних експертних досліджень [13].

У працях багатьох науковців сьогодення зазначено про кризу теорії вітчизняної судової експертизи й наголошено, що подолання цієї кризи потребує невпинної науково-практичної роботи для належного теоретичного забезпечення фактичними даними історичного розвитку вітчизняної судово-психологічної експертної діяльності. Історія розвитку судово-психологічних експертних досліджень у цій статті представлена етапами, що, на наш погляд, сприятиме покращенню вивчення цієї тематики зацікавленими особами.

Висновки. На сьогодні судово-психологічні експертні дослідження мають у своєму арсеналі спеціальну методологію, яка реалізується через загально-правові принципи

дослідження об'єкта і предмета та принципи «материнської» психологічної науки та посідає самостійне місце в системі судової експертизи. Судово-психологічні експертні дослідження органічно та невід'ємно пов'язані із судовою експертологією як системою знань про закономірності пізнання, властивості й ознаки об'єкта дослідження. У своєму історичному розвитку судово-психологічні експертні дослідження завжди спиралися на здобутки судової експертології загалом і здобутки психологічної науки зокрема. А тому в умовах сучасного реформування судово-експертної діяльності теорія судово-психологічних експертних досліджень потребує єдиного наукового окреслення її історичних етапів розвитку, які базуються на усталених, класичних розробках, що і було зроблено автором даного дослідження.

Література

1. Голікова О. М. Історія України : курс лекцій. Харків : ХНАУ, 2013. С. 11–13.
2. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
3. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
4. Тertiшник В. М., Варава В. В., Сачко О. В. Судова експертологія : курс лекцій для підготовки здобувачів освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 081 «Право» та 292 «Правоохоронна діяльність» / за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тertiшника. Дніпро : ЛІРА, 2021. 208 с.
5. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
6. Цимбал П. В. Лазебний А. М. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 1 (2). С. 53–58.
7. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
8. Лемик Р. Судово-психологічна експертиза (історико-правовий аспект). 2003. URL: <http://radnuk.info/home/24751-----o.html> (дата звернення 09.04.2025).
9. Л. Гусар. Біологічна концепція Чезаре Ломброзо. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/42.pdf> (дата звернення 09.04.2025).
10. Черезова І. О. Психологічна експертиза : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ : БДПУ, 2018. 262 с.
11. Основи практичної психології : підруч. / Панок В., Титаренко Т. та ін. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
12. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі : навч. посіб. Київ : УМК ВО, 1990. 88 с.
13. Костицький М. В. Психологічна експертиза в системі психологічної практики. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 14–31.

References

1. Holikova, O.M. (2013). *Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]*. Kharkiv: KhNAU [in Ukrainian].
2. Ruvin, O.H. (2019). *Ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrayiny [Forensic expertise in the procedural law of Ukraine]*. Kyiv: Lira-K Publishing House [in Ukrainian].

3. Holovchenko, L.M., Lozovyy, A.I., & Simakova-Yefremyan E.B. et al., (2016). Osnovy sudovoyi ekspertyzy [Fundamentals of forensic examination]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Tertyshnyk, V.M., Varava, V.V., & Sachko, O.V. (2021). Sudova ekspertolohiya [Forensic science]. Dnipro : LIRA [in Ukrainian].
5. Klymenko, N.I. (2007). Sudova ekspertolohiya [Forensic science]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
6. Tsymbal, P.V., & Lazebnyy, A.M. (2015). Zarodzhennya ta evolyutsiya ekspertolohiyi v kryminalnomu sudochynstvi [The origin and evolution of expert knowledge in criminal justice]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy* [in Ukrainian].
7. Voytk, V.I. (Eds.). (1982). Psykholohichnyy slovnyk [Psychological dictionary]. Kyiv: Vyshecha shkola [in Ukrainian].
8. Lemyk, R. (2003). Sudovo-psykholohichna ekspertyza (istoryko-pravovyy aspekt) [Forensic psychological examination (historical and legal aspect)]. Retrieved from: <http://radnuk.info/home/24751-----o.html> [in Ukrainian].
9. Husar, L. (2020). Biolohichna kontseptsiya Chezare Lombrozo [Cesare Lombroso's biological concept]. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/42.pdf> [in Ukrainian].
10. Cherezova, I.O. (2018). Psykholohichna ekspertyza [Psychological examination]. Berdyansk: BDPU [in Ukrainian].
11. Panok, V., & Tytarenko, T., et al. (1999). Osnovy praktychnoyi psykholohiyi [Fundamentals of Practical Psychology]. [in Ukrainian].
12. Kostytsky, M.V. (1990). Vykorystannya spetsialnykh psykholohichnykh znan u radyanskomu kryminalnomu protsesi [The use of special psychological knowledge in the Soviet criminal process]. Kyiv: UMC VO [in Ukrainian].
13. Kostytsky, M.V. (2015). Psykholohichna ekspertyza v systemi psykholohichnoyi praktyky [Psychological examination in the system of psychological practice]. *Yurydychna psykholohiya – Legal psychology*, 1, 14–31 [in Ukrainian].